

Arbeidsrapport nr. 3-2000

Fra eggvendte laken til festlig lapp på baken
Råd og teknikker for å økonomisere med tekstiler
1900 - 2000

av

Ingun Grimstad Klepp

2000

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
postboks 173, 1325 Lysaker

Forord

De eggvendte lakener var ett av flere prosjekter jeg hadde med meg i kofferten da jeg startet på SIFO vinteren 1999. Undersøkelsen var ment som del av en større studie omkring vedlikehold og gjenbruk av tekstiler i hjemmet. Jeg ønsket å fokusere på forholdet mellom teknikk og motivasjon i et kunnskapsområde preget av rask endring. Siden det kan ta litt tid før jeg kommer videre med vedlikeholdsarbeidet, har jeg valgt å publisere denne historiske delen som en selvstendig rapport.

Gjennomgangen av kildene gjorde jeg mens jeg arbeidet på Institutt for kulturstudier ved Universitetet i Oslo. Det er fotograf Arthur Sand på IKS som har foretatt avfotograferinger. Takk til ham, og til forlagene som har gitt sitt samtykke til bruk av bildene.

Jeg takker alle som på ulike måter har bidratt med å lese, kritisere og stille spørsmål.

Lysaker, september 2000
STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING

Innhold

Forord.....	3
Sammendrag.....	7
Summary.....	9
1 Problemstillinger og materiale.....	11
2 Fra hjemmeproduksjon til bruk og kast.....	15
3 Ulike former for foreldelse.....	19
4 Garderobeplanlegging.....	21
5 Forebygging av slitasje.....	25
6 Reparasjoner.....	31
7 Fikse opp tekstiler.....	37
8 Omsøm ”Nytt av gammelt”.....	41
9 Lapper, filler og restegarn.....	45
10 Endringer gjennom et århundre.....	51
Vedlegg: Håndarbeidsbøker brukt som kilde.....	57

Sammendrag

Denne rapporten tar for seg endringer i omtalen av ulike teknikker for å økonomisere med tekstiler gjennom det 20.-århundre.

Materialet til undersøkelsen består av 80 håndarbeidsbøker, samt noen tidsskrifter og dameblader. Analysen får frem når ulike teknikker blir beskrevet og hvordan de omtales. Teknikkene omfatter arbeid med å forebygge slitasje, ulike former for reparasjon, gjenbruk i form av omsøm og utnyttelse av filler, lapper og garnrester.

Utviklingen går fra et mangfold av tidkrevende og spesialiserte teknikker i begynnelsen av århundret mot færre og langt enklere teknikker mot slutten av århundret. Presentasjonen av teknikken endres også. Fra det å ta vare på alt til siste trevl syntes som en underforstått selvfølge, via at dette gis et moralsk innhold til en frigjøring fra både de økonomiske og de moralske begrunnelser for arbeidet. Teknisk vises dette i en endring fra vektlegging av avanserte og usynlige teknikker som gjorde det reparerte/omsydde plagget så likt det originale som mulig, til en vektlegging av teknikkenes mulighet til egne estetiske uttrykk. 1970-tallet er en glansperiode for dette arbeidet, noe som settes i sammenheng både med antimote, formingsideologi og en voksende fritidsideologi. Mot slutten av hundreåret forsvinner teknikkene for å økonomisere med tekstiler fra håndarbeidsbøkene. Men i bladene er det fortsatt en viss interesse for garderobeplanlegging og fornying av enkeltplagg.

Summary

The objective of this report is to document the changes in the way different techniques for economising with textiles is referred to throughout the 20th Century.

The material for the study consists of 80 needlework books, in addition to some periodicals and ladies' magazines. The analysis focuses when the different techniques are described relative to each other and how they are described. The described techniques include needlework for the prevention of wear and tear, different kinds of mending, recycling of textiles through re-sewing and the utilisation of rags, patches and left-over yarn.

The development goes from numerous time-consuming and specialised techniques at the beginning of the century towards fewer and far simpler techniques at the end of the century. The presentation of the techniques is also changing. In the earliest period utilising everything to the last rag seems like an implied matter of course. Later this kind of work is given a moral significance, and at last it is liberated from economic as well as moral reasons. Technically this development is shown through a change from stressing advanced and invisible techniques which made the mended or re-sewn garment as similar to the original as possible, to a stressing of the techniques' potential for a unique aesthetical expression. The 1970s is the golden age for this kind of work, which can be explained both by "anti-fashion", the new ideology of art education in the schools and by a growing ideology of leisure time. Towards the end of the century the techniques for economising with textiles disappear from the books of needlework. Yet in the magazines there is still a certain interest in wardrobe planning and renewal of garments.

1 Problemstillinger og materiale

For våre formødre utgjorde vedlikehold og reparasjoner av tekstiler en stor og tidkrevende del av husarbeidet. Hva som i dag gjøres når sømmen rakner, gli-delåsen ryker eller buksa er for trang, vet vi lite om. Men noe av det en vet er at denne delen av husarbeidet fortsatt er kvinnedominert, og at den tid som brukes på dette har minket dramatisk (Sæbø 1986:64-73, Lingsom & Ellingsæter 1983:37-38).

Denne rapporten vil belyse endringene i arbeidet med tekstilene ved å se på når og hvordan de ulike råd og teknikker har blitt formidlet. Tekstilarbeidet omfatter teknikker for vedlikehold, reparasjon, gjenbruk og resirkulering. I utgangspunktet har en maksimal utnyttelse av tekstilene vært målet, men en del av teknikkene har senere blitt brukt i estetisk øyemed.

Hensikten med rapporten er å gi en oversikt over teknikker som har vært benyttet til å økonomisere med tekstiler. Dette vil kunne danne viktig bakgrunnskunnskap for å undersøke hva som fortsatt gjøres av vedlikeholdsarbeid innenfor tekstilområdet i dag. Mens arbeidet tidligere har hatt økonomiske og også moralske begrunnelser, er det mulig at det i fremtiden vil kunne bli viktig i arbeidet for et mer bærekraftig forbruksmønster innen tekstil.

Kildene er 80 håndarbeidsbøker utgitt i Norge. Dette materialet spenner fra store oppslagsverk til enkle mønstersamlinger. Alle bøker er skrevet for bruk i hjemmet, selv om en del også er skrevet som lærebøker. Materialet består av søm-, strikke- og håndarbeidsbøker der flere teknikker er med. Bare få bøker om lappeteknikker og hekling er analysert, og ingen har teknikker om vev, broderi, knipling, makramé osv som hovedinnhold.¹ Bøkene er delt inn etter utgivelsesår. Der utgivelsesår mangler har jeg plassert boken med

---

¹ Utvalget av håndarbeidsbøker er preget av hva som har vært mulig å få tak i. Jeg har i første omgang sett på bøker i som fantes på Bærum bibliotek eller på biblioteket på Høgskolen i Oslo avdeling for estetiske fag. Noen bøker eier jeg selv, eller har lånt privat. For å få en likest mulig fordeling på tiårene er dette materialet supplert med bøker fra UB som jeg fant frem til gjennom Norsk Bokfortegnelse. Alle bøker jeg har fått tak i – som faller inn under de typene håndarbeidsbøker jeg har valgt ut - er analysert.

utgangspunkt i datering av illustrasjonsmateriale. Antallet bøker per tiår er som vist i tabell 1. Fordi det er få utgivelser i begynnelsen av århundret, har jeg valgt å slå sammen de første tre tiårene. De få utgivelsene fra denne perioden gjenspeiler både de problemene det er å få fatt i materialet i dag – og også at det ble gitt ut få bøker. De bøkene jeg har fått fatt i ble på den annen side utgitt en rekke ganger.

Periode	Antall
1890-1920	4
1920-1929	3
1930-1939	9
1940-1949	9
1950-1959	10
1960-1969	8
1970-1979	10
1980-1989	16
1990-2000	11

Dette materiale av håndarbeidsbøker er supplert med noen årganger av medlemsbladet for Husmorforbundet; *Husmoderen*², *Arbeidermagasinet*, senere *Magasinet for alle*³ og håndarbeidsbladet *Alt om håndarbeid*⁴. Fra slutten av 1990-tallet også damebladet *Kvinner og klær* (KK). Bladene supplerer håndarbeidsbøkene innenfor tiårene på følgende måte:

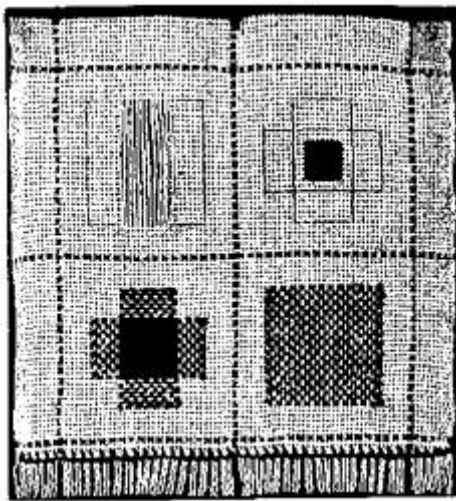
Periode	Husmoderen	Arbeidermagasinet	Alt om håndarbeid	Kvinner og Klær
1890-1919	X			
20-tallet		X		
30-tallet		X		
40-tallet		X		
50-tallet	X	X		
60-tallet	X	X		
70-tallet	X		X	
80-tallet	X		X	
90-tallet			X	X

² Følgende årganger: 1900, 1910, 1950, 1955, 1969, 1970, 1980.

³ Følgende årganger: 1928, 1935, 1945, 1955 og 1965.

⁴ Årgangene fra 1979-1985 og 1999

Materialet er analysert på to ulike måter. Først er alle teknikker som omhandler økonomisering med tekstiler registrert innenfor 11 ulike kategorier. Ved å legge sammen registreringene innenfor samme 10-år har jeg fått en oversikt over når det har blitt skrevet om hva. De ulike kategoriene kan delvis gjenfinnes som kapitler i rapporten. Denne analysen dannet en ramme som har blitt utfylt med en kvalitativ analyse. Jeg har gjennom tekstanalyse søkt å komme fram til holdninger til de omtalte teknikkene. Sentralt her er ikke bare tekstene hvor selve teknikken blir presentert, men i høy grad også innledninger og forord der relevansen av de ulike teknikkene blir diskutert. I tillegg til hvilke teknikker som forleggere og forfattere har ansett som viktige å formidle til et større håndarbeidsinteressert publikum, får analysen dermed også frem forfatteres og utgivers holdninger til bruken av de omtalte teknikker. Disse har blitt sett på, ikke som individuelle forskjeller, men som representanter for mulige måter å forstå teknikkene i samtiden.

***Stoppelappen.** En av grunnteknikkene i håndarbeidsbøkene og i håndarbeidsundervisningen frem til 1960-tallet var stopping. Dette ble ansett som et vanskelig arbeid. Når piken først skulle stoppe en stoppelapp som vist på bilde, var dette delvis for ikke å ødelegge et ordentlig plagg. Stoppelappen skulle siden fungere som modell for egne arbeider. Illustrasjon er hentet fra Halvorsen 1923:51.*

Rapporten er bygd opp som en gjennomgang av de ulike teknikkene. Arbeidet med økonomisering følger tekstilenes livsløp. Den starter med hva som kan gjøres ved produksjon og innkjøp av nye tekstiler og ender med hvordan filler og lapper kan utnyttes videre. Helt til slutt kommer en oppsummering av de viktigste tendensene i endringsprosessen. Men aller først litt om noen av de viktige forutsetningene for disse endringene.

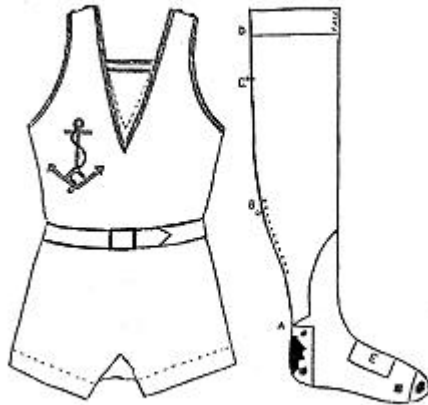
2 Fra hjemmeproduksjon til bruk og kast

Rapporten tar for seg endringer gjennom et hundreår. I begynnelsen av undersøkelsesperioden dekkes mye av tekstilarbeid av begrepet husflid – i hvert fall utenom byene. Husflid har inngått i en husholdsøkonomi der størst mulig grad av selvberging har vært et mål. Fra gammelt av hadde kvinnene ansvar for hele produksjonsprosessen fra ull og lin til ferdige klær og stoffer. Selv om det fantes både lokale og sosiale variasjoner i når dette mønsteret ble brutt, var hjemmeproduksjonen høy gjennom hele mellomkrigstiden og i enkelte områder inn på 1950-tallet. Industrien overtok etter hvert enkelte av de mest tidkrevende prosessene som karding og spinning, og noe bomullsgarn og ferdige tekstiler var i salg. Men strikke og sy – lappe og stoppe var noe nesten alle kvinner gjorde (Avdem og Melby 1985:115-116). På 1950-tallet var spinning fortsatt ikke uvanlig og hjemmevevde ull- og halvullstoffer var i bruk i bygdene f. eks. i Trøndelag (Thorsen 1993:209 og 211), uten at disse bygdene var noe spesielt gammeldagse.

Blant arbeiderkvinner var selvforsyningsgraden høy når det gjaldt klær, selv om de ikke produserte råvarene selv (Avdem og Melby 1985:125).

Mens bondekvinnenes tekstilarbeid inngikk i gårdens arbeidsliv, var noe av det som kjennetegnet tekstilarbeidet blant samfunnets bedrestilte kvinner, at det nettopp ikke var definert som arbeid. Håndarbeidet, eller ”finere håndarbeid” som dette også kaltes, omfattet teknikker som hekling, broderi, knipling med mer. Håndarbeid var en kvinnelig syssel velegnet til å holde henne sysselsatt utenfor et inntektsgivende arbeid (Veblen 1976 (1899)). Men dette forhindret ikke at noen også kunne gjøre det til et levebrød f. eks. som håndarbeidslærerinner. Mens bondekonas arbeid var grovt og enkelt, preget av gode kunnskaper om råvarer og holdbarhet, var det borgerlige håndarbeidet dekorativt og preget av kompliserte og ofte utrolig tidkrevende teknikker. Noen teknikker var likevel vanlig i alle miljøer. Dette gjelder strikking og vanlige former for istandsetting. Dette, sammen med grunnleggende ferdighet i søm, var også hovedinnholdet i folkeskolens håndarbeidsundervisning.

Badedrakt av gamle strømper

På oppfordring bringer vi atter bilde av denne pene badedrakten, som er laget av gamle strømper, til 6-7 åringer.

Badedrakt av gamle strømper. For oss i dag er det vanskelig å forstå at teksten på bildet, "På oppfordring bringer vi atter bilde av denne pene badedrakten, som er laget av gamle strømper", ikke er ment ironisk. De 60 årene som skiller oss fra dem har medført enorme endringer i forbruket av tekstiler. Dette forslaget til omsøm er nærmest eksotisk for oss i dag. Samtidig er tankegangen gjenbruk og forlengelse av plaggets levetid på nytt svært aktuelt.

Illustrasjonen er hentet fra Husmorbladet 1940:90

Hovedsete for utdanning innen håndarbeid var den kvinnelige industriskole i Christiania. Der ble også håndarbeidslærerinner utdannet. Håndarbeid som obligatorisk skolefag ble innført i byene i 1889, på landet noe senere. Pensum og metodikk hadde et klart siktemål å lære pikene nødvendige ferdigheter for deres fremtidige liv som mødre og husmødre. Dessuten skulle pikene gjennom håndarbeidet lære orden, disiplin og tålmodighet.

I mellomkrigsperioden ble nye tanker om barnetegning og kreativitet utviklet noe som skulle få store konsekvenser for håndarbeidsundervisningen etter krigen (se f. eks. Haabesland og Vavik 1989:26-31). Gjennom moderne kunst vokste et nytt syn på barnetegninger frem. Kunst ble nå sett på som en åndelig bearbeiding av virkeligheten og ikke som tidligere en etterligning av den. Det nære slektskapet mellom barns tegninger og moderne kunst økte oppmerksomheten om verdsettingen av den første betraktelig. Innen psykologi ble utviklingstanken fremherskende. Carl Gustav Jung rettet oppmerksomheten mot de ubevisste lag av personligheten som kanaliseres og synliggjøres gjennom skapende virksomhet.

På grunn av krigen og gjenreisningsperiodens lite eksperimentelle klima fikk de nye tankene ikke gjennomslag før i 1960, men da nærmest som en revolusjon. De tre fagene håndarbeid, sløyd og tegning ble slått sammen under det felles navnet "forming" og med et felles mål. Undervisningen skulle ikke lenger være basert på innlæring av teknikk og disiplin, men i stedet gi utviklingsmuligheter for barnets iboende skapende evner. Lærerne skulle leg-

ge til rette, men ikke undervise elevene og dermed hemme barna i deres skapende utfoldelse eller ødelegge den naturlige utvikling. Takket være at mange lærere selv var utdannet før dette omslaget, fikk mange elever fortsatt en kunnskapsorientert undervisning. Men utover 1970-tallet ble skolenes formingsundervisning mer i tråd med sin målsetting. I denne undervisningen kom en rekke nye materialer som strie, filt osv til å spille en sentral rolle. Kritikerne hevdet blant annet at formingslærerne var redusert til materialforvaltere.

På midten av 1990-tallet forsvant forming fra skolenes mønsterplan til fordel for faget "kunst og håndverk". Tanken om individets individuelle vekst måtte vike for en større vektlegging av det kollektive. Kulturarv og miljø ble viktige stikkord. Dette var et skritt tilbake mot mer kunnskapsformidling og mindre fri utfoldelse. Men kombinasjonen av få timer og nye emner som arkitektur, design og kunsthistorie bidrar til at opplæring i tekstile håndverksteknikker likevel ikke har fått noen sentral plass.

I skolens opplæring i tekstil er det dermed et klart brudd i 1960 – selv om lokale variasjoner og konservative lærere bidro til at mange likevel fikk en mer gammeldags kunnskapsorientert opplæring i tiårene etter.

Også innenfor motehistorien er 1960-tallet et vendepunkt. Det nye var ikke at moten endret seg, men at det vokste frem store grupper som tok avstand fra moten. Denne "antimoten" var preget av opprør mot det etablerte samfunn, Vietnamkrigen og vestlig tankegang. Alternativene ble funnet i den tredje verden (Wilson 1989:205). Men moteindustrien tok fort opp i seg elementer fra antimoten og solgte f. eks ferdigslitte dongeribukser og østlig inspirerte klær. Også på 1970-tallet sto antimoten sterkt, da var det særlig miljøødeleggelse og forbrukersamfunnet det ble protestert mot. Bekymringen for ressursbruk og negative effekter av forbruk preget samfunnet (Furre 1992:350). På 1980-tallet stilnet kritikken, jappetid og merkeklær avløste klær som gav assosiasjoner til solidaritet med den tredje verden og mer eller mindre hjemmelaget tøy.

Tidsnyttingsundersøkelser viser at befolkningen på 1970-tallet forandret sitt livsmønster betydelig. En av de mest markerte endringene var den sterke økningen av fritid (Haraldsen og Kitterød 1992:15-16). Til tross for at kvinner har økt sin deltagelse i inntektsgivende arbeid, har økningen i tid brukt til fritidsaktiviteter for kvinner fortsatt også på 80- og 90-tallet. Husarbeidet har vært den store salderingsposten. Arbeidet har enten blitt utført på mer effektive måter, noe er kuttet helt ut og noe har blitt omdefinert til fritidssyssel. Hvordan dette har preget arbeidet med å økonomisere med tekstiler vil analysen vise.

Hva som kort karakteriserer 1990-tallet er vanskelig å si fordi det ligger så nær. Moten har også blitt vanskeligere å fange fordi den presenteres med slagordet "Alt er lov". Det som tidligere hørte til anti-mote og avgrensede

miljøer inngår mer som en integrert del av ”det moderne”. En personlig miksing av stiler, materialer og prisklasser har vært ”lov”. I motebladet Tique var det f. eks. mulig å finne en morgenkåpe fra Elevator på samme modell som et undertøysett til 1555 kr (1996.8:73). Samtidig har uniformeringen også blitt sterkere. Kjedeutikkene dominerer markedet og ikke minst fargeutvalget har vært begrenset.

1960-tallet innleder også det som har vært kalt ”den store kjøpefesten” (Löfgren 1990:191). Krigen hadde ført til at utviklingen mot mer ferdigvarer på tekstilsektoren ble satt flere hakk tilbake. Tekstilrasjoneringen ble ikke opphevet før i 1952, og bidro til at virkningen av denne varte også langt utover på 1950-tallet (Solraa-Bay 1970:11). Men så fikk folk flest mer penger. Utvalget av varer eksploderte og innenfor tekstil ble de masseproduserte varene billige å anskaffe for den enkelte forbruker. I 1998 forbrukte vi om lag 20 kg tekstiler i året, og ca 50 % av dette havner som søppel (Vittersø og Strandbakken 1998:45 og 57).

I begynnelsen av århundret var tekstiler viktige investeringsobjekter. En velfylt utstyrs-kiste var kvinners medgift og dette utstyret var ment å vare livet ut. I det førindustrielle samfunn var tekstilene blant de eiendeler som det var lagt mest arbeid i og som dermed var mest verdifulle. Et eksempel er båttryen som krevde om lag 825 arbeidstimer! (Lightfoot:15). Dette var tekstiler som varte i generasjoner. Kvinnenes produksjon av nødvendig utstyr til Lofotfisket overgikk til og med mennenes hvis vi måler i arbeidstimer. I løpet av vårt hundreår har tekstilenes forventede levetid og verdi sett i forhold til andre varige forbruksvarer gått drastisk ned. Dette har hatt store konsekvenser både for hvilke reparasjonsteknikker som vil kunne bli betraktet som lønnsomme og for muligheten for gjenbruk og resirkulering.

3 Ulike former for foreldelse

En del av de råd og teknikker som vil bli gjennomgått har som mål å forhindre at tekstilene blir foreldet mens arbeidet med reparasjon, gjenbruk og resirkulering tar utgangspunkt i en allerede foreldet tekstil. Årsakene til foreldelse kan ifølge Strandbakkens videreføring av Packards arbeid deles i fire (Strandbakk 1997:8):

1. Kvalitetsmessig eller teknisk (ødelagt/utslitt)
2. Funksjonell (nye bedre produkter)
3. Psykologisk (stil og mote)
4. Situasjonsbestemt (endrede behov)

Den tekniske foreldelsen tar utgangspunkt i fysisk slitasje. Denne formen for slitasje kan ikke unngås, men forebygges og utbedres. Hvor vesentlig slik forebygging og utbedring anses for å være, er kulturelt betinget, og har endret seg mye i løpet av undersøkelsesperioden. Det samme gjelder synet på når noe er slitt og når noe er utslitt. Tekstiler som er for slitt for ett formål, kan beholde sin form, men endre funksjon og dermed igjen være brukbare. En annen mulighet er at både form og funksjon endres.

Den psykologiske foreldelsesmåten har sosial slitasje som utgangspunkt. Dette består i en rekke ulike forhold som alle resulterer i at tekstilene anses som ubrukelige før de teknisk er det. En vesentlig faktor her er mote. Mote kan betraktes som forandring, som et vedvarende raskt skifte i klesdrakten (Wilson 1989:9-13). Både tempoet i denne endringen og hvor viktig den er for den enkeltes klesvalg, er avgjørende for omfanget av den sosiale slitasjen. Moten preger også teknikkene for å økonomisere med tekstiler på en mer direkte måte. Klærnes form - og måten vi bruker dem på er avgjørende for hvordan de slites. 1970-tallets trange bukser gjorde skifte av glidelås til en aktuell teknikk, mens 50-tallets trange ermer gjorde svette til et tilsvarende stort problem. Reparasjon kan også bli mote. Under krigen ble det moderne med kjoler satt sammen av ulike stoffer. På 1970-tallet dukket en antimote

opp med blant annet olabukser så lappet at originalstoffet knapt var synlig. Arbeidet med å økonomisere med tekstiler kan derfor ikke sees isolert verken fra utviklingen i det kvinnelige håndarbeidet mer generelt eller i endringer innen forbruk på tekstilsektoren i undersøkelsesperioden.

4 Garderobeplanlegging

I håndarbeidsbøkene vies garderobeplanlegging stor oppmerksomhet på 1950- og 60-tallet. Men noe finnes også i bøkene fra tiåret før. I tiårene etter 1970 forekommer dette bare helt unntaksvis. Men mye av innholdet i de råd som ble gitt på 50-60-tallet formidles fortsatt. F. eks. er dette noe av grunntanken i 1990-tallets KK gjennom blant annet spalten: "bli ny". Både på 1950-60-tallet og i dag er garderobeplanlegging en metode for å være velkledd og ikke umoderne, med minst mulig bruk av ressurser.

Sentralt i garderobeplanleggingen står tanken om at kvalitet lønner seg. "Det lønner seg å satse på plagg med kvalitet som koster litt mer enn mange billige plagg" (KK 1996 nr.37:53). Kvalitet sikrer både en lang levetid og at man da er mer velkledd. "En førsteklasses drakt kan være en pen drakt i 5 år hvis den blir tatt ordentlig vare på. En sekunda vare holder ikke mer enn i 2 år og selv i de 2 årene ser en ikke så velkledd ut som i den dyre i 5 år" (Lund 1958:30).

Det kan være fristende å gå på utvalg, men det er ikke alltid det billigste.

Gjennomtenkte innkjøp og god klesøkonomi. Å gå på utvalg kan i følge denne boken fra 1950-tallet lønne seg hvis en har huskeliste over ting som er nødvendige, gjerne med fargeprøver. Illustrasjonen er hentet fra Lund 1958:32, illustrert av Ebba Schultz

Målet med garderobeplanlegging er ikke først og fremst å øke de enkelte plaggenes levetid, men å utnytte alle klær maksimalt. Kvalitet er ikke lønnsomt for alle typer plagg. Plagg med lav sosial slitasje har en forventet høyere fysisk slitasje, enn plagg som kan ventes raskt å bli funksjonelt, psykologisk eller situasjonsbestemt foreldet. Dermed er det mer lønnsomt å satse på kvalitet i klær som brukes mye. Eksempler på dette er hverdagsklær og yttertøy. Selskapstøy derimot "kan en spare på kvaliteten av stoffet, kjolen blir ikke særlig slitt"(Lund 1958:28).

Det gis råd for hvordan virkningen av den sosiale slitasjen kan dempes slik at teknisk kvalitet blir mer lønnsom. Det som ofte uttrykkes som "å bli lei av klær" kan både dreie seg om at plaggene blir sosialt "oppbrukt" og at plaggene blir uaktuelle på grunn av mote. Begge disse former for sosial slitasje kan i noen grad forebygges.

Skreddersydd er holdbart og ikke dyrt i det lange løp.

Skreddersydd. Påstanden om at skreddersydd ikke er dyrt i det lange løp utdypes og nyanseres i teksten. Konfeksjon av god kvalitet kan også ha lang levetid og dermed bidra til god klesøkonomi. Illustrasjonen er hentet fra Lund 1958:30 illustrert av Ebba Schultz

Å unngå at klærne blir umoderne før de er utslitt oppnås gjennom å "holde seg borte fra det mest motebetonede" (Ruebel 1980:30), og ved å velge "Enkle klassiske klær (som) holder seg lengst i motebildet" (KK 1996 nr. 37:53) Mønster og sterke farger anbefales av samme grunn ikke. Motepregete detaljer på mindre tilbehør anbefales både i håndarbeidsbøkene og i vår tids KK. Dette kan gjøre at "basisklærne" (KK) ser mer moderne ut. Gjennom å

varierte tilbehøret blir det også mulig å unngå "å bli lei av" eller føle at man "går igjen" i klærne. Tilbehøret kan også brukes til å "pynte opp eller ned" basisklærne slik at de passer til ulike anledninger.

At klærne kan brukes til et bredest mulig spekter av anledninger - og at de har mange kombinasjonsmuligheter - gir mulighet for hyppig bruk. Dermed øker sjansen for at de utnyttes maksimalt ved at de ikke blir umoderne før de er utslitt. KK anbefaler å "Bygge opp en basisgarderobe med utgangspunkt i to nøytrale farger som passer sammen" (KK 1997, nr. 5:36) eller "velge en basisfarge, og bruke farger i plagg som passer til" (KK 1996, nr. 37:53) De samme rådene gjenfinnes i håndarbeidsbøkene. Men istedenfor basisklær skriver de om de konkrete plaggene drakter, kåper osv. Og i motsetning til i KK, anbefales det ikke å bruke draktjakken som løs jakke til andre plagg. At jakken utnyttes maksimalt sikres i stedet ved å ha to skjørt til samme jakke.

Et skille mellom KK og håndarbeidsbøkene er at bøkene vier en mulig etterbruk mer oppmerksomhet. "En førsteklases drakt som holder i 5 år kan etterpå brukes til hverdagsdrakt, eller en kan sy den om til barneklær. En billig drakt er det som regel ingen ting igjen av, og det lønner seg ikke å sy den om (Lund 1958:30). En annen forskjell er forholdet til differensieringen i bruk. I håndarbeidsbøkene anbefales det å spare tøy til finere anledninger, mens man kan "slite på" det som allerede er sosialt eller fysisk slitt. I dag er det mer vesentlig å kunne utnytte plaggene maksimalt gjennom bruk i mange ulike anledninger - før de blir umoderne. Kravet om variasjon synes også å ha blitt sterkere. "Kombinasjongarderobe" blir dermed det økonomisk riktige valget.

Til tross for enkelte forskjeller er rådene som gis for garderobeplanlegging i håndarbeidsbøkene på 1950-60-tallet og i senere nr. av KK svært sammenfallende. Det dreier seg om gjennom planleggingen å oppnå et sammenfall av fysisk og sosial slitasje og av plaggenes brukstid og levetid.

Materialet er imidlertid ikke egnet til å svare på alle de spørsmål det reiser. Satsing på kvalitet og planlegging fremfor billige impulsjøp inngår som elementer i en mer borgerlig preget kultur med elementer av "fornuft og nøysomhet" (Strandbakken 1997:50). Hvordan kvinner med ulik klassemessig bakgrunn har mottatt rådene om garderobeplanlegging, vil dermed være et interessant spørsmål. Et annet spørsmål er kontinuiteten i denne tankegangen. Hvorfor forsvinner dette ut av håndarbeidsbøkene, mens det fortsatt er aktuelt stoff i bladene? Er dette en innholdsmessig endring av håndarbeidsbøkene mer enn en endring av holdninger til garderobeplanlegging?

5 Forebygging av slitasje

Det er i hovedsak tre måter teknisk foreldelse kan utsettes:

1. Riktig behandling
2. Forsterkninger
3. Fordeling av slitasje

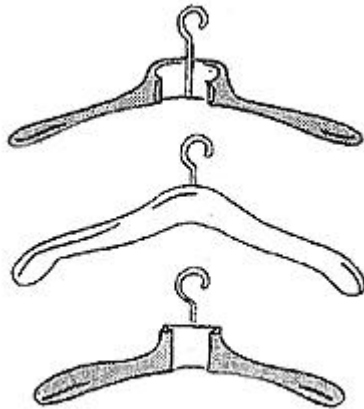
Vintertøyet må aldri henges bort før det er helt rent.

Vedlikehold. Sol, luft og flittig bruk av en klesbørste skal sikre at vinterkåpen blir "helt ren". I teksten understrekes det hvor viktig behandlingen av klærne er for at de skal vare lenge - og ta seg godt ut. Børsting og lufting var viktige rengjøringsmetoder som er lite brukt i dag.

Illustrasjonen er hentet fra Lund 1958:30:31, illustrert av Ebba Schultz

I tillegg kan det legges til rette for å gjøre en fremtidig reparasjon enklest mulig. Disse temaene går igjen i håndarbeidsbøkene frem til og med 1960-tallet. På 1970-tallet skrives det lite om dette, og i bøker fra 1980- og 90-tallet fant jeg ikke disse temaene omtalt i det hele tatt.

Riktig behandling av klær omfatter råd både for klær i bruk og for stell og oppbevaring når de ikke brukes. Alt må børstes og luftes før borthenging fordi støv og skitt sliter på tøyen også når plaggene er i ro. Klærne må så henge på gode kleshengere slik at de ikke henger seg ut av form. Alle knapper kneppes, og lommer tømmes. Også når klærne er i bruk må en passe på at lommene ikke blir for fulle. I det daglige må klærne aldri slenges, men henges pent opp - også når det bare er for en kort periode. Og de må luftes etter bruk. Klærne ser bedre ut når de holdes skikkelig vedlike, løse tråder, knapper som mangler o.l. har stor betydning for helhetsinntrykket (Magasinet for alle 1965 nr. 5). Alle klær varer lenger hvis de får hvile. Et godt råd var derfor å ha to sett "kontorklær" som ble byttet annen hver dag.

Gode hengere forlenger klærns levetid.

Gode kleshengere. Bruk et par kroner på en god kleshenger. De forlenger levetiden til et plagg som har kostet flere hundre kroner. Ingen stolrygg er laget for å gi en jakke den nødvendige støtten.

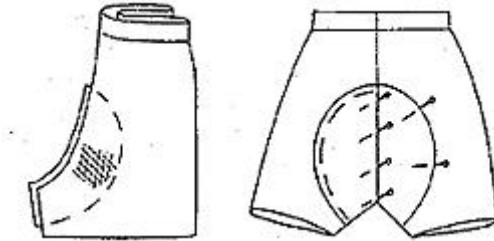
Illustrasjonen er hentet fra Lund 1958:33, illustrert av Ebba Schultz.

Klær kan beskyttes mot slitasje både innenfra og utenfra. Klær utsettes for fett og svette fra kroppen. På grunn av den ofte kroppsnære passformen utgjør dette ikke minst problemer for dameklær. Svetteflekker unngås gjennom bruk av preserver og deodoranter. Trange skjørt og kjoler kan få stivt fôr, for å unngå at stoffet strekkes. Ullkjolen beskyttes med fôr i ryggen eller ved bruk av trøye under. Fôr kan også brukes under albuen på lange ermer for å unngå at de slites innenfra.

Fra utsiden utsettes klærne for flekker, skitt og støv, ikke minst under husarbeidet. Klærne beskyttes ved bruk av forklær og ved at spesielle huskjoler; "vaskekjoler" benyttes. Forklær omtales hyppig på 1940- og 1950-tallet, men nevnes bare sporadisk de første tiårene deretter. Inne beskyttet husmoren strømpene med tøfler, ute med strømpesparer og fotvarmer.

Bøkene fra 1950- og 60-tallet har mange forslag til hva som kan gjøres for å beskytte klær til barn - og i særdeleshet guttebarn. Så å si enhver kant og slitasjeutsatt parti ble forsterket. Bukser fikk skrittfor og slitebånd i neder-

kant. Knærne ble forsterket med lapp på innsiden som ble festet til sidesømmene. Skinnkanter, også kalt skåner, nederst på jakkeermene beskyttet disse. Dette var en fordel særlig hvis jakken senere skulle legges ned. Lekedresser ble forsterket, som oftest i form av "lapper" på vrangen, enkelte ganger også på retten, men da gitt en dekorativ utforming.

Strikkeplaggene ble forsterket ved at det ble brukt dobbelt garn, helgarn eller innstrikkning av lintråd. Maskesting, som ellers brukes til reparasjoner og dekor, ble også brukt til forsterkning f. eks. av en hæl.

Den nye sålen syes på med usynlig søm

Evighetssokker

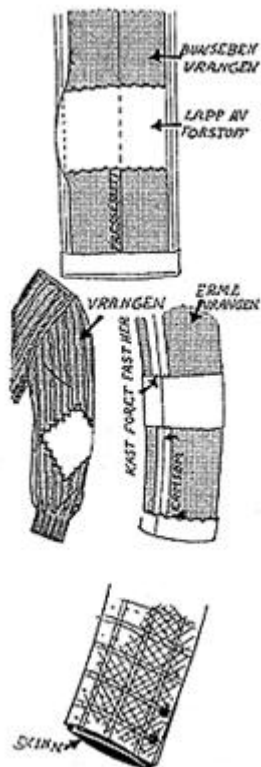
Evighetssokken. Det kan legges ganske mye arbeid i produksjonen av plagget for at senere reparasjoner skal kunne bli enklere. I dag kalles dette IPP - "Integrated product policy". Målet er i dag å produsere mindre miljøbelastende varer, men metodene er langt på vei de samme. For eksempel kan utnyttelsen av råvarene bedres gjennom å legge til rette for reparasjon, utskiftbare deler og gjenbruk.

Illustrasjonen er hentet fra Bondesen 1948:118

Ulempene ved slitasje ble minsket gjennom at denne ble fordelt jevnest mulig. F. eks. slites sokker og strømper strikket etter "spiralprinsippet" jevnere. Et annet råd er å bytte ermene (venstre til høyre og omvendt) på genseren etter en tids bruk. Sokker kan utnyttes lengst mulig ved at en alltid kjøper to like par. De to beste fra hvert par kan da kombineres. En mer moderne

variant av dette rådet - som jeg ikke har funnet skriftlig - er å kjøpe like sokker slik at en unngår problemet med enslige sokker der "broren" er rotet bort.

"Et hjemms lintøy skal stå gjennom mange år og tåle adskillig slit, og det er en kjensgjerning at nyanskaffelser siden i livet, er vanskelig å foreta" (Fearnly 1938). Det anbefales derfor å jarevende eller eggvende lakener så snart de begynner å slites på midten. De kan snus kortende mot kortende, på langs, eller et nytt midtparti kan felles inn. Putevar kan også snus. Når jeg har brukt de eggvendte lakener i rapportens tittel, er det fordi disse lakenene for meg er et av de tydeligste eksemplene på hvor fjern og annerledes selv vår nære fortid er på dette feltet. Hvem i dag er villig til å sove på en søm - uansett om den var på tvers eller langs for å sikre at lakenet slites jevnt?

Slitasje innenfra. Her ser vi hvordan en strikkegenser får lapp på innsiden av albuen. Stoffet syes på skrå for å gi det større fleksibilitet. I et sydd jakkeerme festes forsterkningen i sømmen. Nedre kanten av jakkeerme er særlig utsatt for slitasje, dette er en ulempe spesielt hvis ermet senere skal forlenges. Det finnes flere ulike måter å minske denne slitasjen på. Det forslaget som er vist her, er en skinnkant som stikker frem noen millimeter.

Illustrasjonen er hentet fra Lund 1958:200, illustrert av Ebba Schultz

Å legge til rette for fremtidig reparasjon og omsøm gjøres lettest ved egenproduksjon av klær. Men dette var også et krav forbrukeren stilte overfor produsentene. F. eks gjennom å "kreve skikkelige lappstoff til konfeksjons-syde plagg" (Brandt 1953). Fortsatt selges det klær med knapp, tråd og eventuelt stofflapp som en reminisens av dette kravet.

Håndarbeidsbøkene konsentrerer seg naturlig nok om hva som kan gjøres ved egenproduksjon. Og her er det et vell av forslag. Kjøp av ekstra stoff gir mulighet til "å sy en ny overdel eller forandre den gamle når moten skifter" (Ruebel 1980:29) og linninger og lignende kan syes slik at plagget lett kan legges ut og inn. Klærne til barn ble sydd "til å vokse i" gjennom brede legg og fall og stort sømmonn. Gutteskjorter får legg på ermet inni, og bred fall nede. Bukser syes med bred oppbrett på bena og kjoleliv senkes med bredt sømmonn.

Klær som vokser med barna. En av fordelene ved å sy selv er muligheten til å gjøre plaggene mer fleksible. Her er det vist hvordan en kjole kan syes slik at den senere med letthet kan gjøres større.

Illustrasjon hentet fra Smedal 1978:402.

Bøkene tar i mindre grad opp herreklær enn søm til kvinner og barn. Det eneste plagget til menn som vies noe særlig oppmerksomhet er skjorten. Reparasjoner av skjorten kan gjøres enklere ved hjelp av avtakbare snipper og mansjetter som kneppes skjult på. Skjorten kan også utstyres med en kileforsterkning. "Evighetssocken" er en sokk der hæl og såle kan maskes fra og strikkes på nytt. Dette er et eksempel på at klærne lages på en mer tidkrevende måte, men hvor denne tiden spares inn ved at de er enkle å reparere. Strikkekjoler strikkes med tanke på senere påstriking. Ekstra garn må beregnes. "Dette garnet må vaskes sammen med kjolen og komme i lys og luft, slik at det stikker mindre av i farge ved påstrikingen" (Kleveland 1950). Å kjøpe ekstra garn, slik at man har noe å strikke på med, er spesielt viktig ved strikking av barneklær.

Å forebygge slitasje og å legge til rette for at reparasjoner kan gjennomføres enklest mulig synes å være et felt som var vesentlig for å få til en maksimal utnyttelse av knappe ressurser. Det er dermed ikke underlig at dette er et område som forsvant ut av håndarbeidsbøkene nettopp på 1970-tallet.

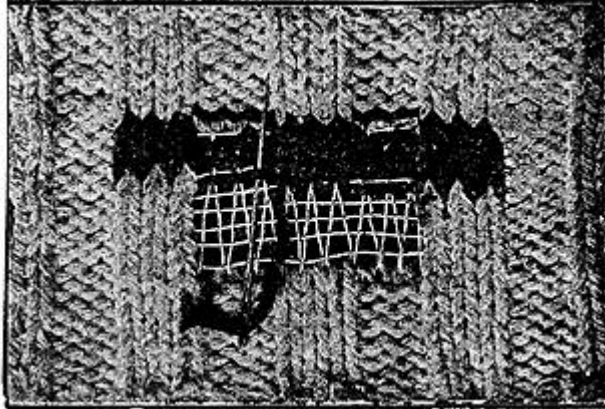
6 Reparasjoner

Uansett forsiktighet og forholdsregler blir det - hvis klærne fortsatt er i bruk - før eller senere hull, eller klærne går i stykker på andre måter.

I omtalen av reparasjoner går det et klart skille i materialet på slutten av 1960-tallet. Helt frem til denne tiden er teknikkene, terminologien og de generelle rådene svært like. Alt følger en mal som finnes i lærebøkene i håndarbeid fra rundt århundreskiftet. Den viktigste av disse bøkene er Caroline Halvorsens linsøm-bok utgitt fra 1918-1921. De samme teknikker innen lapping og stopping var frem til 1960, også en vesentlig del av mønsterplanen for håndarbeidsundervisning i skolen. Pikeklærne skulle ha egne stoppe- og lappelapper som de senere kunne bruke som forbilder ved egne reparasjoner. Det felles mål for disse reparasjonene var at de skulle bli slitesterke og minst mulig synlige. Håndarbeidsbøkene representerte en borgerlig tradisjon som blant annet kommer til uttrykk gjennom kravet om at rette og vrang skal være like pent. Teknikkene er til dels svært tidkrevende. For vevet vare beskriver håndarbeidsbøkene opptil 11 ulike teknikker. Den som nevnes hyppigst er lakenlapping også kalt vanlig lapping. En lapp større enn hullet settes på retten og syes til med kastesting. Sårkanten på hullet brettes inn og syes til lappen på vrangen. Mange av teknikkene er stoppeteknikker hvor man mer eller mindre kopierer mønster og binding i originalstoffet. Slik som lerrestopp, halvstopp, dreielstopp, mønsterstopping, kunststopping, bommesistopping, med mer. Noen teknikker er spesielt rettet mot istandsetting av spesielle stoffkvaliteter som bobinettstopping for hull i tyll, kniplinger o.l. Eller det dreier seg om utnyttelse av spesielle materialer som bruk av hår (for å oppnå usynlige sømmer), liming med gummipapir og lignende.

For strikkede plagg beskriver bøkene ofte fem spesielle reparasjonsteknikker, i tillegg til at flere av teknikkene som også brukes på vevet vare kan benyttes. Særlig har lerrestopp som også kan kalles "vanlig strømpestopp" vært brukt. De mer spesialiserte teknikkene er; sydde maskesting, ekte

maskestopping, sammenmasking, sammenmasking av vrangbord, innstrikking og påstrikking.

Maskestopping på vrangbord var en av mange ulike teknikker for istandsetting av strikkevarer. Teknikken er komplisert og tidkrevende, men gir en lite synlig og solid reparasjon. Denne og en rekke andre teknikker for istandsetting av strikkevarer forsvinner i løpet av 1960-tallet. Etter det er istandsetting av strikkevarer begrenset til lerretsstopping som da omtales bare som stopping.

Illustrasjonen er hentet fra Halvorsen 1923:27

I tillegg til at mange av de nevnte teknikker tas med, nevnes gjerne noen mer spesielle som reparasjoner av spesielle stoffer som klede, damask eller trikot. Enkelte av bøkene tar opp bruk av de omtalte teknikkene i tilfelle der skaden ligger i nærheten av knapphull, lommeklaffer, skjøter eller kanter. Innfelling på kompliserte steder som buksebaken, knær, under ermer og på albuer omtales også.

Herreskjorten tas ofte for seg. Der finnes beskrivelser av metoder for å snu snipper eller brette inn og gi ny stikning i kanten. Når så dette er slitt ut anbefales det å sy nye snipper av skjorteflaket, som da blir forkortet eller eventuelt lappet med annet stoff. Hvis skjorteforstykkene slites av snippen kan de snus slik at opp blir ned på forstykket. Skjorteflakene kan også bli til nye albuer og bærestykke. Disse skjortereparasjonene omtales jevnlig til og med 1960-tallet. Men jeg fant beskrivelse av fremgangsmåte for å snu snipp så sent som i 1981 (Brittain).

Enkelte reparasjoner finner jeg bare omtalt en gang eller to. Dette gjelder erstatning av slitte strømpebånd, ny lukking bak på slitt brystholder, slitte sømmer som skjules i skjortefolder og reparasjon av slips. Felles for disse er at de finnes i bøker fra 1940-50-tallet.

En teknikk som så å si ikke omtales i forbindelse med reparasjoner før på 1970-tallet er påsatt eller applikert lapp - en lapp som stikkes eller kantes fast på rettsiden av stoffet. Denne metoden har likevel ikke vært ukjent. Første omtale av denne teknikken er så tidlig som i 1880 (Rosing) i *Håndarbeid som skolefag, veiledning for lærerinner*: ”Ved meget gammelt tøy kan man ogsaa anvende en simplere maade. Man fester da lappen på retsiden av klædeningstykket og tilsyr med kastesømm. (ikke trøkkling)”. I bøkene fra 1960-tallet nevnes teknikken tre ganger. Det står at påsatt lapp passer best på alminnelige laken og arbeidsklær, men også at brent hull i duk kan skjules med en applikasjon og at slitte albuer kan applikeres. På 1970-tallet ble de applikerte lappene svært populære.

Gammel og ny lappeteknikk. I denne boken fra 1978 omtales både teknikker for minst mulig synlige lapper og for applikerte lapper. Illustrasjonene er hentet fra Smedal 1978:406

”Dagligklær, som dongeribukser og andre fritidsklær, kan man trøstig sette på en lapp selv og gjerne la den synes. Tidligere var det en betingelse at en lapp eller en stopping skulle synes minst mulig. Nå kan man derimot gjøre noe festlig ut av det hele” (Jonson 1977 :112).

Skinnlapper og ferdigkjøpte eller hjemmelagde lapper florerer og ofte omtales de nettopp som "festlige". I en del tilfeller er den dekorative funksjonen blitt viktigere enn det å skjule en eventuell skade. Mye av denne lappingen foregår med maskin der lappen stikkes eller sikksakkes på, men også broderi brukes i kombinasjon med lappingen. I den grad reparasjoner omtales i

bladet "Alt om håndarbeid" er det av typen å skjule et lite hull på skulderen med "et flott broderi" (1984).

Den store lappegleden tilhører 1970-tallet alene og fortsetter ikke inn i 1980- og 90-tallet. Også i andre reparasjoner går den markerte forskjellen mellom 1970-tallet og de tidligere tiårene igjen. Et eksempel er slitte jakkeermer. I 1946 er forslaget at et slikt jakkeerme sprettes opp, vrangsyses og sømmen skjules med en tråd av stoffet som kastes på med et hår eller silkestråd (Winka 1946). I 1975 er forslaget at kanten repareres med skråbånd, eller bånd av skinn eller stoff. Igjen ser vi at reparasjonen på 1970-tallet ikke gjøres usynlig, men tvert imot fremheves som en dekorativ detalj.

Bruk av maskin er ikke spesielt for lappegleden på 1970-tallet. Maskinsøm brukes ved innfelt lapp og andre reparasjoner og til stopping helt fra 1920-tallet. Stoppingen med maskin utføres delvis med en tykkere hjelpetråd som "fyller" mer enn sytråden.

I en del av bøkene finnes det betraktninger omkring når noe bør lappes og stoppes, og hvorfor dette arbeidet er viktig. Omtalen av reparasjonsarbeidet skifter gjennom hundreåret. I standardverket Caroline Halvorsens Linsømbok er kommentarene nøkterne og gjennomført økonomisk. Hun skriver - som så mange etter henne - at det lønner seg å reparere før slitaskaden er kommet for langt. "Hvis skaden i tide og omhyggelig bliver utbredt, kan plagget blive omtrent så pent som før, og det kan brukes lenge efter istandssettelsen" (Halvorsen 1898:11).

I en bok fra 1943 settes lappingen mer direkte i forhold til god moral: "Hvorfor lapper vi tøyet vårt? For å spare. Men ikke bare for å spare, også for ordens skyld. Et ordentlig, samvittighetsfullt menneske vil ikke kaste tøyet straks det har fått et hull. Det er sløseri" (Christiansen 1943:60). Videre hevdes det at "Det gir en indre tilfredsstillelse å lappe. Det å gjøre et gammelt og slitt plagg brukbart og ordentlig er noe av det nyttigste en kan lære. Men en må være nøyaktig og gjøre det pent. Lappen skal sees minst mulig" (Christiansen 1943:62).

I 1950-årene omtales arbeidet med stopping og lapping som tidkrevende og kjedelig og det foreslås nye måter å organisere reparasjonsarbeidet på. Et forslag er stoppe- og lappesentraler etter engelsk forbilde, der man betaler for det utførte arbeidet. "De søkes mest av utearbeidende mødre, som jo er mer øvet i å regne sin tid i penger" (Lunde 1955:5). En annen type "lappesentral" som ble igangsatt i Oslo gjorde det lett å finne en egnet lapp til enhver reparasjonsoppgave (Husmoderen 1954 nr. 4:2).

I en bok skrevet i 1964 omtales lappingen som en del av husmorens "lite populære arbeide", men også som meget viktig "for man sparer store verdier ved å gjøre det riktig. En omhyggelig utført reparasjon kan også gi glede, men man må alltid bruke sin fornuft og aldri la et hull bli for stort." "plagget (kan) ofte bli penere etter repareringen enn det var før. Men å fore-

bygge skaden er alltid den beste utveien (Rutlin 1964:131). Her er holdningen til arbeidet blandet. Det er dels kjedelig, dels nyttig og det bør forhindres mest mulig, men det kan også i enkelte tilfeller gjøre plagget penere.

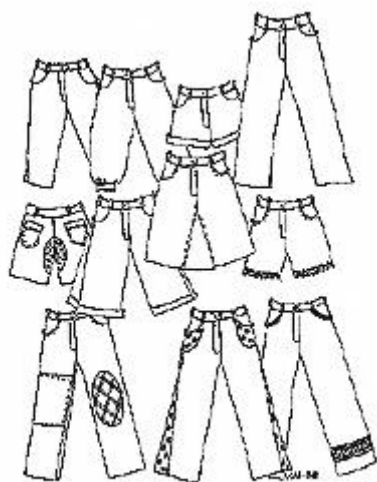
I 1977 tas skrittet fullt ut "Reparasjoner behøver ikke å være kjedelig". Det gjøres riktignok unntak for stopping av strømper og sokker, "men dette vil nok også snart forsvinne ettersom syntetisk garn mer og mer tar over etter ull" (Jonson 1977:112).

Både de enkelte teknikker og holdningen knyttet til disse har forandret seg opp gjennom vårt århundre. I første halvdel av århundret var arbeidet forbundet med flid, orden og moral, og teknikkene var mange og arbeidskrevende. Målet har vært at reparasjonen ikke skal synes. I løpet av 1960-tallet endret dette seg slik at reparasjoner på 1970-tallet fremstår som "festlig" forskjønning av plaggene. Stoppingen, det aller kjedeligste, vil nye råmaterialer gjøre unødvendig. Dermed beveget reparasjon seg på 1970-tallet over til det neste punkt jeg vil behandle, teknikker for å fikse opp tekstiler.

7 Fikse opp tekstiler

Det er en glidende overgang mellom reparasjon og det jeg har valgt å kalle oppfiksing av tekstiler. Men mens målet med reparasjon og istandsetting av teknisk slitasje, er målet med oppfiksingen å gjøre en kjedelig, umoderne tekstil mer spennende. Gjennom oppfiksing søker en å utsette en psykologisk foreldelse. I en del tilfeller er også overgangen mellom omsøm og oppfiksing glidende.

Motelapp. Hva er utgangspunktet for disse forslagene; en slitt bukse, eller ønske om det nye "reparerte" plagget? Etter en periode med lite jeans og enda mindre pynt på jeansen opplever vi nå en vår (2000) hvor buksene igjen pyntes med bånd og blonder. Pyntens plassering har ofte bakgrunn i omsøm med nyttig formål. Det er ikke tilfeldig at pynten f. eks plasseres nederst på bena der den en gang kan ha vært en måte å forlenge bukser på eller "skjule" at den er lagt ned.

Hentet fra Universitetsforlaget 1982: 92, Illustrasjoner: Unni Sollid.

I håndarbeidsbøkene er oppfiksing et fenomen som hører hjemme på 1970- og begynnelsen av 1980-tallet, mens bladene har denne typen stoff frem til i dag. Den dominerende teknikken i håndarbeidsbøkene er ulike former for applikasjon. Dermed blir det ofte vanskelig å avgjøre om det dreier seg om en ren dekorasjon, eller om denne også er et ledd i en reparasjon.

Hoc est corpus. Enkelt og raskt blir vi smarte i en fart. Det morsomme og fikse dominerer spalten "hokus pokus" i "Alt om håndarbeid". Lite er igjen av de tidkrevende reparasjonsteknikker med god moral og lite humor. Det er lite i spalten som peker tilbake på reparasjon som en "dyd av nødvendighet".
Illustrasjon hentet fra Alt om håndarbeid 1998, nr. 2:44, Idé og tegninger:
Berit Kragh Hansen

Bruk av applikasjon i dekorativt øyemed finnes det eksempler på i materialet helt fra 1920-tallet av, men i noe særlig omfang først på 1970-tallet. Mange av de lappeteknikkene som da ble populære (quilting og patchwork) var svært tidkrevende for produksjon av et større selvstendig tekstil. Som mindre "lapper" ble de imidlertid overkommelige. Disse lappene kunne nettopp anvendes som pynt på klær og brukstekstiler.

Påsydde bånd og stoffremser var også svært populært, og denne måten å pynte tekstiler på har jo også mye til felles med lappearbeidene, og ble ofte kombinert med disse.

Andre teknikker som omtales er broderier, påsyng av perler og paljetter, nye knapper, farging, eventuelt batikkfarging og malt dekor med stofftrykk eller stofffarger. Farging, trykking og maling på klær og brukstekstiler var både en måte å fikse opp noe gammelt, men ble også formidlet som en "formingsaktivitet" på nyinnkjøpte tekstiler f. eks. hvite T-skjorter.

I motsetning til håndarbeidsbøkene fortsetter håndarbeidsbladet å skrive om oppfiksing på 1980- og 90-tallet. I 1998-årgangen har f. eks. bladet *Alt om håndarbeidet* en fast spalte "hokus pokus" som gir ideer til hvordan leserens klær kan bli "nye og smarte". Mange av ideene synes imidlertid å basere seg på underholdningsverdi snarere enn praktisk nytte. Jeg tviler f. eks. på at en genser som man "begynner å bli litt lei av", blir så mye mer brukt etter at et armbånd er brodert rundt det ene ermet (1979 årgang). Eller at det er praktisk med bukser som også kan brukes til shorts på fjellturen, når løsningen er å klippe av benene for så å feste med glidelås rundt låret (Alt om håndarbeid 1998 nr. 8:20)

8 Omsøm ”Nytt av gammelt”

Ved omsøm lages et nytt plagg av ett eller flere gamle. Begrepet dekker både mindre endringer der plagget fortsatt beholder sin hovedform, også kalt forandringsøm, og fullstendig omforming. I det siste tilfelle sprettes klærne helt opp før de presses og klippes på nytt. Omsøm er en metode for å utnytte materialer og skape nye tekstiler av noe som kan være foreldet både teknisk, psykologisk og funksjonelt. Men ikke minst skulle en tro at dette er teknikken for å utnytte materialer i plagg som er situasjonsbestemt foreldet. Brudedekjolen blir ”foreldet” allerede etter en gangs bruk og egner seg dermed godt for omsøm, uten at denne vies noen spesiell oppmerksomhet i bøkene.

Et flertall av søm-bøkene omtaler omsøm. I tillegg har jeg analysert tre bøker som hovedsakelig dreier seg om temaet. Bøkene heter: *Gammelt til nytt* (Bøhn 1946), *Sy om og sy nytt* (Jonson 1977) og *Sy nytt, sy om* (Universitetsforlaget 1982). Oppmerksomheten rundt omsøm er størst i 1940-år både i bøkene og i tidsskriftene. Omsøm er f.eks. hovedinnholdet på damesidene i 1945-årgangen av *Arbeidermagasinet*. På 1950-tallet går interessen for temaet tilbake for så å komme igjen på 1960, 70- og 80-tallet.

I mange tilfeller gir håndarbeidsbøkene en antydning om hvorfor omsøm blir foreslått. De ulike årsakene til omsømmen kan deles inn i 5 grupper. De tre første er foreldelsesformer som tidligere er omtalt, mens de neste to har sitt utgangspunkt i det som skal produseres:

Teknisk foreldelse

Psykologisk foreldelse

Situasjonsbestemt foreldelse

Mangel på materialer til det nye plagget

Det nye plagget får spesielle kvaliteter

Både på 1940- og 1970-tallet ser ”slitt” ut til å være en viktig grunn for å sy om. Under krigen er - ikke overraskende - materialknapphet det som går igjen.

Omsømmens glanstid. Forfatteren understreker at vi må komme dithen at "å sy om virkelig er morsomt: ... det går sport i så meget, så gå i gang med liv og lyst". Tonene i håndarbeidsbøkene fra krigen og fredstiden like etter er preget av en oppfordring om å ta utfordringen med humør og pågangsmot. Med (håndarbeids) kunnskap og flid kunne kvinnen trylle frem det meste. Dette var et av kvinnenes bidrag i kampen og i gjenreisningen. Illustrasjonen er hentet fra Bøhn 1946:22-23.

En del av oppgavene vil ikke være lønnsomme ut fra en mer normal økonomisk betraktning. Men var behovet for et bestemt plagg stort, måtte tilgjengelige materialer utnyttes selv om det i og for seg var en dårlig utnyttelse av disse. I likhet med de eggvendte lakenene er flere av omsømsforslagene svært "eksotiske" sett fra vårt standpunkt. Et eksempel er "badedrakt av gammel strømpe" (*Husmoderen* 1940).

Fra 1960 og fremover er plagg som ikke lenger passer eierens kropp den største gruppen begrunnelser for omsøm. Disse plaggene er situasjonsbestemt foreldet. Dette gjelder særlig barneklær, men også klær for voksne. Omsøm med utgangspunkt i en sosial slitasje, klær som eieren er lei av, eller som oppfattes som umoderne, finnes både på 1930-40 - og på 1970-80-tallet i håndarbeidsbøkene. I bladet "*Arbeideren*" går en artikkel igjen som tar opp hvordan eldre tøy kan moderniseres for sesongens mote. En artikkel innledes slik:

"En selskapskjole kan, hvis det er godt stoff i den, vare en fire, fem år. Men så lenge går det ikke an med den samme fasong hvis man er forholdsvis ung og gjernene vil være litt fiks" (*Arbeideren* 1935:11)

Artikler om tilpassing til sesongens mote finnes også i *Husmoderen* på 1950-tallet. Også i perioder med relativt lavt forbruk har den sosiale slitasjen vært viet oppmerksomhet.

Når omsøm blir valgt fordi det er en enkel måte å lage noe på, er selve det å lage noe, ikke utnyttelsen av materialene, det sentrale. En slik tankegang har nær sammenheng med ideologien bak formingsfaget hvor det "å skape selv" får høy verdi. Et eksempel fra materialet er en barnenattkjole sydd om av en T-skjorte. Det vesentlige er å lage "selv", på en enkel og rask måte. Nattkjolen blir kanskje verken rimeligere eller penere enn ved bruk av trikot i metervare.

Den siste typen begrunnelser er der de omsyde plaggene kan ha egenverdi som ikke så lett oppnås ved bruk av nye materialer. Et eksempel er skjørt laget av sammensydde slips. Eksemplene på dette er særlig knyttet til omsøm av olabukser på grunn av dette plaggets særegne plass i motebildet. Plagget har gått fra å være arbeidstøy til å bli et moteplagg for nær sagt en hver anledning, men fortsatt forbindes det med noe røft, tøft og uhøytidelig. Både slitte ola-klær, omsyde ola-klær og til dels skittne ola-klær har en annen status enn tilsvarende plagg av andre materialer (Wintzell 1985).

Den omfattende omsømmen under og like etter krigen hadde selvfølgelig materialknapphet og den spesielle forsyningssituasjonen som viktigste forutsetning. Men også i en kultur preget av knapphet finnes alternativer. (Johansson 1994:99). Ser man på de konkrete forslagene til omsøm som foreslås

f. eks. i *Magasinet for alle* er det påfallende hvordan bruk av kontrasterende farger, stoffer og mønster går igjen. Rådene går ikke ut på å gjøre omsømmen "usynlig", men snarere å finne smarte modeller der de ulike stoffene står i kontrast til hverandre. Omsøm ble også et estetisk virkemiddel som inngikk i moten under krigen. Det er mulig dette også kan forklares med at nøysomheten ble et ideal (Esborg 1995:47).

Omfanget av den omsømmen som beskrives i håndarbeidsbøkene endres gjennom undersøkelsesperioden. Den enkleste formen for omsøm - hvor plagget endres med svært lite eller ingen egentlig søm - finnes bare etter 1970-tallet. Et godt eksempel er fra 1984. Under overskriften "Gøy med en gammel collegegenser" skrives det at "En gammel, ganske vanlig collegegenser med lange ermer, kan bli ny og festlig ved hjelp av en saks". Resultatet blir en kortermet genser (*Alt om håndarbeid* 1984). Andre forslag er å klippe vest av jakke eller kortbukse av langbukse. Den motsatte ytterlighet er den fullstendige oppspretting av plagg hvor ingen av de originale sømmene utnyttes i det ferdige plagget. Denne metoden var den dominerende på 1940-tallet. Mellomformen, hvor plagget beholder sin hovedform og funksjon med mindre endringer f. eks. forlengelser av for korte eller trange klær er det mye av på 1960, 70- og 80-tallet. En siste mulighet er at plagget gis en ny funksjon uten at det sys fullstendig om slik som T-skjorter som blir til nattkjole. Denne typen omsøm er det mye av på 1970 og 80-tallet.

Omsøm omtales mye på 1940-tallet for så å komme igjen på 1970 og 1980-tallet. Det foregår en endring i måten omsøm omtales på både i forhold til begrunnelsen for omsøm og i utførelsen av sømmen. De viktigste grunnene til å sy om går over fra å være økonomisk betinget til at omsømmen representerer en egenverdi. Men bøkene fortsetter samtidig å ta opp omsøm til endret kropp eller mote til og med 1980-tallet. Teknikkene som anvendes endres fra å være teknisk kompliserte til å bli enkle og raske.

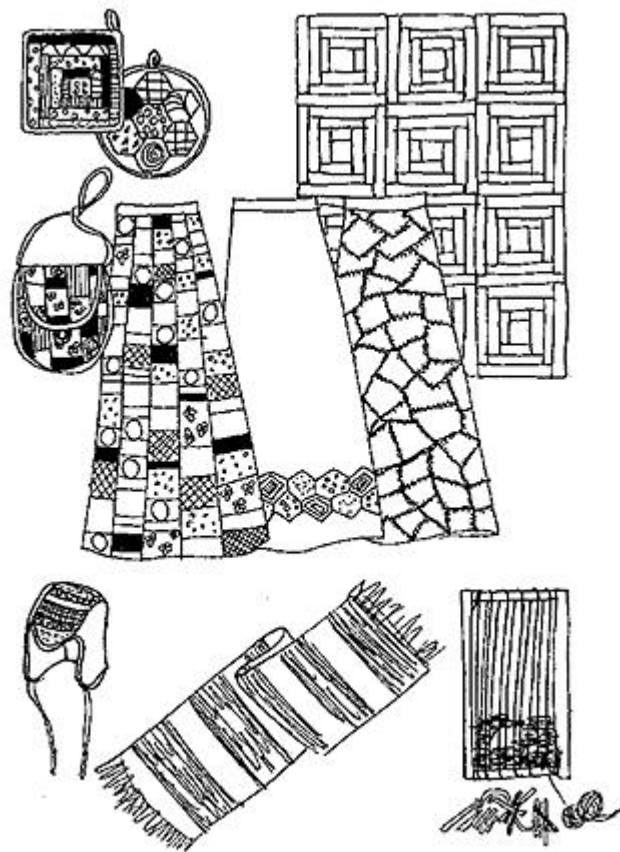
9 Lapper, filler og restegarn

En lapp er et stykke tøy, som oftest ikke så stort. Lapper kan både være rester etter klipping ved søm av nye klær og mindre slitte partier som er klippet ut av brukte tekstiler. Lapper brukes til reparasjoner, til mindre arbeider eller bitene syes sammen til klær, kosedyr og brukstekstiler. Stoffbitene utnyttes også i de spesialiserte lappeteknikkene; patchwork og quilting enten til tepper og dekorasjoner eller som pynt på klær og brukstekstiler.

I heftet fra 1940 finnes "ideer til en vrimmel av festlige julegaver fremtryllet av lappeskuffens innhold." Det dreier seg både om små arbeider som "En ny veske av gamle rester", men også om applikasjonsarbeider. Tonen er preget av at det er utrolig hva man kan få til, som i overskriften: "Juleklapper av bare lapper" (*Alle kvinners julegaver* 1940:12).

I tiåret etter krigen er ikke omtalen av lappene like full av entusiasme, snarere lukter det litt av prektighet. "Husk på aldri å kaste lapper og klipperester, men enten gjemme dem til reparasjonsarbeider, eller lag noe nyttig av dem (...) Hold orden i fillene" (Brandt & Smeby-Skants 1953:28).

I perioden fra slutten av 1950-tallet fram til 1970 ser utnyttelsen av lapper ut til å være på et lavmål. Dette kommer frem både gjennom få beskrivelser av teknikkene i bøkene, men også gjennom måten de omtales på. I 1958 skrives det riktignok: "Applikasjon blir fremdeles mye brukt. En kan lage mye morsomt og pent ved hjelp av stoffrester, både ensfarget og mønstret" (Lund 1958:42). Men dette virker ikke særlig overbevisende. Bøker fra 1970-tallet derimot omtaler lappearbeidene som ny mote "Tidligere var det ikke særlig stas i å gå i lappete og hjemmelagde klær, men dette er nå totalt forandret" (Jonson 1977 innledning). Det finnes da også tilløp til en viss moralisering over at lappene skal være brukt og produktene billige (Jeffs 1979). Og den nye moten settes i sammenheng med en mer bevisst miljøprofil. "Vi er kommet til et vendepunkt når det gjelder statutenkning. Det er ikke lenger så enestående å ha mange eiendeler". Et nytt syn på miljøet har ført til at vi har begynt å tenke mer fornuftig på vårt forbruk og fått en økende forstå

Lappelede. Her ser vi noen forslag til utnyttelse av stoffrester og filler. Lappearbeidene ble brukt til små tekstiler eller til pynt på større arbeider. For de virkelige ambisiøse er det mulig å lage hele plagg eller tepper i lappeteknikker. Forslag til utnyttelse av filler er her fillerye og billedvev. Lappeteknikkene (Patchwork) er i dag en spesialisert hobby med egne butikker, tidsskrifter, bøker og foreninger. Det tidkrevende og håndverksmessig dyktige er bevart som idealer innenfor dette miljøet. Men teknikkene er ikke så allment utbredt som de var på 1970-tallet, og begynnelsen av 1980-tallet. Andre teknikker som foreslås i samme bok, men som mer er preget av å utnytte materialer, er mindre utbredt. Et eksempel på dette er ringer klippet av slitte frottèsokker som hektes i hverandre og brukes til å heklematter.

Illustrasjonen er hentet fra Universitetsforlaget 1982: 99, Illustrasjoner: Unni Sollid.

else for at jordens ressurser må bli bedre fordelt. Vi trenger ikke lenger kjøpe alt nytt. Ungdommen går gjerne rundt i farmors gamle pels fra 40-årene, eller i farfars gamle skjorte av enda eldre årgang. Gamle klær er mer "in" enn noen gang før (Jonson 1977 innledning). Gamle klær, filler og lapper var både moderne og miljøriktig. På 1980-tallet er både moralismen og miljøprofilen så å si borte i håndarbeidsbøkene: "De som arbeider med applikasjon i dag er ikke lenger nødt til å benytte avklipp og rester av gamle utslitte klær, men kjøper gjerne nye stoffer som skal passe til skisser som er utarbeidet på forhånd. (...) Det er bortkastet tid å arbeide med morkne materialer" (Det Beste 1981). Der gamle materialer brukes, kan hensikten være å få disse unna vei, like mye som å unngå å kjøpe nytt: "så får en benyttet smårester og gamle stoffer som ellers bare blir liggende og ta opp plass" (Aakerman 1982:34).

Det er tydelig at omtalen av bruk av lappene er hyppig på 1940-tallet og så igjen på 1970- og delvis 80-tallet. Mens lappene var en høyt skattet ressurs på 1940-tallet, ble de avlegs, men moralsk riktig før de igjen fikk oppmerksomhet som miljøriktig på 1970-tallet. Den nye interessen for lappene på 1970-tallet har blant annet sammenheng med oppblomstring av lappeteknikkene, som riktignok fort ble dominert av ferdigproduserte nye lapper.

Filler er stoffstykker, klær eller stoffremser. Ofte brukes uttrykket filler om både større og mer slitte tekstiler enn det vi tenker på med lapper. Fillene kan være hullete, flekkete og slitt. Felles for de ulike teknikkene for utnyttelse av filler er at tekstilene gis en ny binding. Fillene brukes således som råstoff for ny tekstilproduksjon.

En gammel teknikk har vært blanding av opprevne og oppkarede ull-filler; sjoddi for innblanding i nytt ullgarn. Denne teknikken har i hele vårt århundre vært brukt industrielt og omtales i bøkene bare i forbindelse med å samle filler til industrien. I hjemmet har bruk av filler til filleryer ikke vært uvanlig. Selv om jeg ikke har tatt for meg vevbøker finner jeg likevel filleryer omtalt noen ganger. Ikke bare vanlige filler, men også fiskegarn, sekkestrie og remser fra "skinn eller pelskåper" foreslås brukt som materialer (*Husmoren* 1900, Engelstad & Smeby 1933 og *Alt om håndarbeid* 1995)

Hekling av filler omtales første i gang 1963. På 1970- og 1980-tallet omtales i tillegg også teknikker for fletting, knytting og strikking med filler i tillegg til filler som fyll. De mange teknikker for utnyttelse av filler og lapper på 1970- og 80- tallet må sees i sammenheng med at det var først på denne tiden det virkelig fantes et overskudd av egnet materiale for slike arbeider.

En annen viktig forklaring ligger i en endring i synet på tekstilarbeidets mål som blant annet overgangen fra håndarbeid til forming i skolen er et uttrykk for. Målet var ikke lenger å lære de vordende husmødre teknikker for å produsere nødvendige tekstiler og holde dem i orden, men å gi elevene mu-

ligheter for fri utfoldelse av deres iboende skapertrang. Vektleggingen av flid og håndverksmessig dyktighet viker samtidig for kravet om raske resultater i form av ferdige produkter. Tekstilarbeidet er ikke lenger håndverk, men en fritidssyssel.

Hekling, fletting og til dels knytting og strikking av filler er typer aktiviteter som krever relativt lite spesialkunnskap og verktøy og som kan gi rom for eksperimenter med form og farge. Teknikkene er således egnet til de nye tekstilaktivitetene som rommes innenfor formingsbegrepet.

Ett av de eksemplene som mest ekstremt rendyrket disse idealene fant jeg i *Alt om håndarbeid* 1979. Et stort veggteppe var sydd av løsthengende lapper i rader over hverandre. Sømmen var skjult under neste rad. Lappene var klippet i ulik størrelse og form og i en rekke ulike materialer. De var verken kantet eller sydd ned. Et slikt teppe krever minimal syferdighet og arbeidsinnsats. Resultatet er på den annen side avhengig av en rikholdig materialsamling og sans for form og farge hos den som skal utføre arbeidet.

Utnyttelsen av filler som materialer i nye tekstiler får et stort omfang på 1970-tallet, med mange ulike teknikker. Mange av teknikkene er raske både å lære og utføre, og produktene passet godt inn i 1970-tallets antimote og formingsideologi.

Garnrester

Garnrester er dels rester av garn og dels opprekkgarn. Garnrestene kan brukes til mindre arbeider, eller mange rester kan kombineres til større plagg og tepper.

I kildematerialet omtales strikking av restegarn første gang på 1940-tallet, og så igjen i 1970 og i tiårene etter. Fremgangsmåter for opprekking av garn og strikking av restegarn omtales to ganger på 1940-tallet og deretter i 1950 og 1970. Fingering på 1940-tallet og hekling av opprekkgarn i 1990.

Materialet om utnyttelsen av garnrester er lite, men det ser ut til å være særlig aktuelt på 1940-tallet, men finnes også i dag. Jeg ble overrasket over å finne oppskrift for opprekking av garn så sent som i 1978. Oppskriften fant jeg i en bok som generelt tar for seg mye om å økonomisere med tekstiler (Kirkwood 1978).

Den måten reste- og opprekkgarn omtales på endrer seg også. På 1940-tallet er det om å gjøre å utnytte de ressurser som er tilgjengelig. "La ikke strikkeplagg ligge ubenyttet, men rekk opp og vask garnet (Andrésen, Ellen 1946). Det kunne også gå sport i arbeidet: "Har De ikke garn, så rekk opp gamle ting og strikk om igjen. Det er nesten det gildeste, for da får De faktisk et nytt plagg uten utlegg og uten prikker" (Erichsen 194?). Frem mot

vår egen tid kommer to nye motiver inn. Det ene er å "bli kvitt" restegarnet som ellers blir liggende og ta opp plass. Det andre er at restegarn gir en egen kvalitet i seg selv. "Du kan med fordel bruke restegarn til mange av modellene" (Andersson 1989). Plagg og tepper av restegarn eventuelt kombinert med en kontrastfarge får et eget estetisk uttrykk.

Opprekks-garn. Oppskrift for hvordan opprekks-garn vaskes er hentet fra en strikkebok utgitt i 1946. Meningen med behandlingen er å gi garnet tilbake sin opprinnelige form, slik at det vil føre seg mest mulig som nytt i et fremtidig plagg. Det anbefales å knytte for hespene med ulike farger, slik at man kan holde garn fra de ulike delene av genseren fra hverandre. Dette sikrer at de mest slitesjutsatte delene kan strikkes av det minst slitte garnet. Mer enn teknikken i seg selv, gir bilde meg en opplevelse av nøysomhet og flid - kleshengere med klypene og de jevne hespene med mange knyttinger. Her tas det ingen sjanser, og tid er ikke salderingsposten.

Illustrasjonen er hentet fra Bondesen 1948:141

10 Endringer gjennom et århundre

1900-1930-tallet er tiårene for den skikkelige nøysomheten og det gode håndverket. Håndarbeidsbøkene beskriver alle kunstens regler slik at reparasjonene kan bli så godt som usynlige. 1940-tallet preges av materialknapphet, men også av en vilje til å ikke la seg knekke. Ny mote gir omsømmen større spillerom. Det går sport i å få til det utrolige av ingenting.

1950- og 60-tallet er tiden for den rasjonelle husmor som holder utgiftene nede ved å planlegge og forvalte sine ressurser på en optimal måte. Bøkene tar sikte på å lære kvinnene til å bli gode forbrukere som ikke lar seg lure av billige, dårlige varer. Garderobeplanlegging og tiltak for å forhindre slitasje er dermed viktige temaer. Teknikkene for reparasjon og omsøm skiller seg lite fra tiårene før. Sparsomheten er delvis økonomisk nødvendig, men like viktig er den rette moral. Dette fortsetter inn i det neste tiåret selv om forbruket da øker kraftig.

På 1970-tallet har forbruket kommet opp på et nivå der det er et overskudd av tekstiler. De nye lappeteknikkene og formingspregede aktivitetene gir nye muligheter til å utnytte filler, lapper og garnrester som råstoff i nye produkter. En av grunnene til endringen er endringene i motebildet der en ny "antimote" vokser frem og skaper større variasjon i måten man kan gå kledd. Det gamle kravet, "hel og ren", blir utfordret og det hjemmelagde får status som en protest mot det masseproduserte. I en slik sammenheng er det ikke det håndverksmessig dyktige, men heller det hjemmegjorte preget som blir fremhevet. Håndarbeidsbøkene og bladene er fulle av morsomme nye teknikker, eller gamle teknikker som presenteres på nye måter. Grensene mellom hva som er reparasjon og omsøm, og hva som er ren oppfrisking er flytende. Likeledes blir det mer uklart hva som er begrunnelsen for gjenbruk av materialer, økonomi, ideologi eller estetikk.

Mens forbruket fortsetter å øke går interessen for anvendelsen av "tekstilavfallet" i hjemmet tilbake. På 1980- og 1990-tallet er økonomisering med tekstiler berørt bare unntaksvis i håndarbeidsbøkene. Enkelte eldre tek-

nikker for utnyttelsen av stoffrester videreføres som en spesialinteresse i egne bøker. Det stilles ikke lenger krav verken økonomisk eller moralsk til at lappene skal være gamle. Temaene garderobeplanlegging og oppfrisking av tekstiler forsvinner i bøkene, men videreføres i blader. En mulig forklaring er at bøkene i høyere grad får preg av å være rettet mot kvinner med spesialinteresser. De er ikke lenger "leksikon" enhver husmor har, men praktbøker for de få spesielt interesserte.

1970-tallets lappglede? Nei, denne genseren er fra en bok utgitt i 1999! Mari Maurstads bok "Rett på vrangen, strikkebok for store og små" hvor ikke bare denne "Karius og Baktus" genseren gir assosiasjoner til 1970-tallet. Budskapet i boken er at håndarbeid er gøy, her er ingen kompliserte mønstre og oppskrifter som krever store ferdigheter. Maurstad går så langt i dette, at hun omtaler sin medforfatter Anne-Kirsti Espenes som "litt irriterende" fordi hun "aldri gjør feil og strikker fort og nydelig". Hvorvidt denne boken kan tolkes som et uttrykk for at 70-talls stil igjen er moderne, eller om Mari Maurstad aldri helt har sluppet taket i 1970-tallets formingsidealer, det vites ikke. Sikkert er det i alle fall at boken ikke ligner på de håndarbeidsbøkene som ellers er utgitt på 1990-tallet. Illustrasjonen er hentet fra Maurstad 1999:51, Foto Phillip Mitchley P.M. Studio.

Nedgangen i arbeidet med å økonomisere med tekstiler i hjemmet danner grunnlag for større gjenbruk og resirkulering av tekstiler utenfor hjemmet. Noe gjenbrukes i Norge gjennom venner, familie, loppemarkeder og bruktbuikker, men den største delen går til eksport til u-land eller ender som søppel.

Gjennomgangen av håndarbeidsbøkene har vist at nedgangen i arbeidet med å økonomisere med tekstiler har gått raskt, men ikke uten svingninger. Flere av de omtalte teknikkene - særlig de som har brukt avlagte klær som råstoff for nye - fikk tvert imot et kraftig oppsving, før de endret karakter helt og mistet sitt opprinnelige økonomiske innhold. Dette kan sees i sammenheng med endringer i mote og endringer i det ideologiske grunnlaget for kvinnelig håndarbeid/forming. Viktig har også vært den økte tilgjengeligheten av filler, lapper og avlagt tøy, som det økte forbruket har ført med seg.

Det er en markant endring i håndarbeidsbøkene fra en vektlegging av økonomi og nytte mot det morsomme og effektfulle. Denne endringen kan forstås i lys av en endring i håndarbeidets status fra nødvendig arbeid til en fritidssyssel for kvinner. De raske resultater, det morsomme og fikse blir vektlagt på bekostning av de økonomisk begrunnede tid- og arbeidskrevende teknikker. Som et ledd i dette blir tekstilarbeidet en spesialkompetanse som det ikke forutsettes at alle (kvinner) har bruk for.

Nedgangen i arbeidet med reparasjon, omsøm og utnyttelsen av filler og lapper øker mengden tekstilavfall som går ut av hjemmet. Foreløpig har den offentlige oppmerksomheten mot forbruk, gjenbruk og resirkulering rettet seg mot andre materialgrupper som glass og papir. Tekstiler er svært forurensende i produksjon, men også i transport, bruk og avhending (Vittersø og Strandbakken 1998:11-12 og 44). Det er dermed grunn til å tro at den miljøpolitiske oppmerksomheten i større grad vil bli rettet mot det tekstile avfallet. Det er vel også grunn til å tro at det å eksportere de lett slitte tekstilene tilbake til u-land på sikt ikke vil være den beste løsningen verken miljømessig eller som middel mot det ubehaget det å kvitte seg med brukbart tøy gir.

I vår nære tekstilhistorie finnes - som denne gjennomgangen har vist - et vell av muligheter for å utnytte tekstilene bokstavelig talt til siste trevl. Selv om en endret kvinnerolle, endret syn på forholdet arbeid og fritid, dårligere ferdigheter i tekstile teknikker og ikke minst dårligere kvalitet på mye av tekstilproduksjonen, vil gjøre de fleste av teknikkene uaktuelle. Det er neppe trolig at vi igjen vil sove på eggvendte lakener eller lage badedrakter av gamle strømper. Men vi kan kanskje oppleve at andre gamle former for å økonomisere med tekstiler gis et nytt innhold og får en renessanse.

Litteratur

Avdem, Anna Jorunn & Kari Melby 1985: *Oppe først og sist i seng*. Oslo.

Esborg, Line: 1995: *Krigshverdag. Oslo-kvinner forteller*. Norsk folkemuseum, Oslo.

Furre, Berge 1992: *Norsk historie 1905-1990. Vårt hundreår*. Oslo.

Haabesland, Anny & Ragnhild E Vavik 1990: *Forming – hva og hvorfor*.

Haraldssen, Gustav & Hege Kitterød 1992: *Døgnet rundt. Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90. Tidsnyttingsundersøkelsene*. Statistisk sentralbyrå. Oslo.

Hoset, Mary Anne 1984: *Ressursutnyttning og kreativitet. En etnologisk studie av bekledning i krisetid. Bergen 1940-45*. Hovedoppgave i etnologi ved Etnofolkloristisk institutt, UiB våren 1984.

Johansson, Ella 1994: *Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*. Nordiska museets forlag.

Klepp, Ingun Grimstad 1997: *Håndarbeidsundervisningens metode, mål og mening 1889-1997*. Upublisert manus 30s.

Lightfoot, Amy: Udatert manus 52.s. Båttryer.

Lingsom, Susan & Ellingsæter, Anne Lise 1983: *Arbeid, fritid og samvær. Endringer i tidsbruk i 70-årene*. SA nr. 49, Statistisk sentralbyrå, Oslo-Kongsvinger.

Lysestøl, Peder Martin 1992: *Husholdets politiske økonomi*. Oslo

Löfgren, Orvar 1990: Tingen och tidsandan. I: *Människor & föremål. Etnologer om materiell kultur*. Utgitt av Etnologiska institutionen ved Umiå universitet.

Sandvik, Birte Cathrine 1989: *Skikk og bruk. Bruk og kast. Klesvaner i det moderne Norge*. Hovedoppgave IKS Universitetet i Oslo.

Solbraa-Bay, Juliane 1965: *Samfunnet sett med husmorøyne*. Oslo.

Solbraa-Bay, Juliane 1970: *Nordens husmødre*. Oslo.

Strandbakken, Pål 1997: *Produktlevetid og produktkultur. En undersøkelse av forbrukeroppfatninger*. SIFO-rapport nr 6.

Sæbø, Randi 1986: *Klasse, kjønn og husarbeid. En analyse av klassespesifikke kjønnsforskjeller blant toinntektsfamilier*. Hovedoppgave i sosiologi, UiB.

Sæbø, Randi 1986: *Klasse, kjønn og husarbeid. En analyse av klassespesifikke kjønnsforskjeller blant toinntektsfamilier*. Hovedoppgave i sosiologi, UiB.

Thorsen, Liv Emma 1993a: *Det fleksible kjønn: Mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinne*

Veblen, Thorstein (1899) 1976: *Den arbeidsfrie klassen: En økonomisk studie av institusjoners utvikling*. Orig. *The theory of the leisure class*. Oslo.

Vittersø og Strandbakken 1998 : *Miljøbelastninger ved forbruk av klær og sko*. *Forbrukerinformation TemaNord* 1998:589

Wilson, Elisabeth 1989: *Kledd i draumar*. Om mote. Oslo.

Wintzell 1985: *Jeans och jeanskultur* 123 s. Nordiska museet.

Wintzell, Inga 1995: *Jeans och jeanskultur*. Nordiska museet.

Vedlegg: Håndarbeidsbøker brukt som kilde

Alle kvinners julegaver 1940: 46s.

Amundsen, Wenche 1979: *Håndarbeid for alle 2. Strikking, fletting, knipling, nålebinding*. Strikkekurs fra a-å. Oversatt fra Nederlandsk. Cappelen, 211s. Oslo.

Andersen, Astrid Kruse 1969: *Tilskjæring og syteknikk*. Oversatt fra dansk til norsk ved Ebba Lind. Tidens Norske Forlag håndbøker, 125 Oslo.

Andersson, Gerd L. & Elisabeth Bernstedt 1965: *Tekstilene våre. Lærebok for ungdomsskolen*. Oversatt fra svensk. Aschehoug, 130 s.

Andersson, Ulrika 1989: *Luer, votter, skjerf. Strikking, hekling, hakking*. Oversatt fra svensk 1989. Cappelen, 120 s.

Andrésen, Ellen 1946: *Cappelens Strikkebok for små og store*. 70 s. Oslo.

Axén, Gunilla & Inez Svensson 1976: *Klær for alle*. Oversatt fra svensk. Utgitt i Sverige 1974. Cappelen, 80s.

Brandt, Birgitte & Mosse Smeby-Skants 1953: *Vi lapper og vi stopper. Stell av klær til husbehov i ord og bilder*. Utgitt av Hus og Heim 1953, 128s. Oslo.

Bondesen, Esther 1948: *Den nye Strikkeboken. Håndbok i moderne strikking*. Ansgar, 93s. Oslo.

Brittain, Judy og Sally Harding 1981 (1979): *Håndarbeidsboka. Trinn-for-trinn-beskrivelser av hundrevis av teknikker og arbeider i strikking- hekling - makrame-veving-broderi-stramei-lappeareider-søm*. Oversatt fra engelsk. Første i Norge: 1981. Første gang utgitt "Good housekeeping" 1979. Teknologiens forlag, 512 s. Oslo.

Bull, Alette 1954: *Strikkebok*. Utgitt av Urd. 98s, Oslo.

Bull, Alette: 1933: *Strikkebok*. Aschehoug, 180s. Oslo.

Bøhn, Annichen Sibbern & Inger Fleischer 195?: *Småtøi - alt til våre barn i strikning og søm, alder 0-3 år*. Grøndahl, 39s.

Bøhn, Annichen Sibbern 1931: *Strikkeoppskrifter*. Grøndahl, 23s. Oslo 1931.

Bøhn, Annichen Sibbern 1946: *Gammelt til nytt*. Grøndahl, 63s, Oslo.

Cappelen 1995: *Cappelens store håndarbeidsbok*, Oversatt fra engelsk, Cappelen forlag 255 s., Oslo.

Christiansen, R. Lie 1943: *Håndarbeidsboka for skole og heim. Rettleiing i kvinnelig håndarbeid*. 3. opplag, Cappelen, 178s. Oslo.

Det Beste 1981: *Hobby og håndverk* 1981. Oversatt fra Engelsk. Forlaget Det Beste, 414s.

Engelstad, Helen & Mosse Smeby 1932: *Strikkeboken - praktisk veiledning i moderne strikking*. Some og Co. 69s. Oslo

Engelstad, Helen & Mosse Smeby Skants 1940: *Vi syr og strikker for fedrelandet*. Efter godkjente mønstre. Aschehoug, 24s. Oslo.

Engelstad, Helen 1933: *Hekleboken. Praktisk veiledning i moderne hekling*, Some og Co. 67s., Oslo.

Engelstad, Helen og Mosse Smeby 195?: *Babyboken - utstyr for de minste*. Ny utgave. Aschehoug 24s, Oslo

Engelstad, Helene & Mosse Smeby 1933: *Somes håndarbeidshefte*. Aschehoug, 31s. Oslo

Erichsen, Julie 194?: *Julianes strikkeoppskrifter for de minste*. Flittige hender nr. 1, 32s.

Ericson, Nina 1983: *Klær*. Oversatt fra svensk samme år. 174 s. Grøndahl, Oslo.

Fearnly, Marie 1938: *Lev livet lettere - håndbok for alle hjem*. Gyldendal, 180 s.

Gardiner, Wendy 1994: *Sy selv. 30 flotte gaveideer og ting til hjemmet*. Oversatt fra engelsk, Teknologiens forlag. 111s., Oslo

Halvorsen, Caroline 1918 (1898) *Linsømbok. Veiledning i linsøm, ridsing, klipping og sying samt i reparation av undertøy*. (7. de forøkede utgave) Boken er også utgitt i 1921. 127 s. Cappelen, Kristiania.

Halvorsen, Caroline 1922 (1901): *Strikkebok for barneskolen og hjemmet*, annen utgave. Cappelen, 72s. Kristiania.

Halvorsen, Caroline 1923 (1898): *Håndbok i kvindelig håndarbeide. Metodisk veiledning ved førsteundervisningen i søm og ridsning for barne- og ungdomsskolen*. Cappelen. Kristiania.

Halvorsen, Caroline 1931 (1889): *Kjolesømbok*, ny utgave. 32 s. Oslo.

Heine, Gundi 1982: *Barneklær og kosedyr*. Oversatt fra tysk. Utgitt Schibstedes forlag, 144s, Oslo.

Heyduck, Ariane & Kathrin Behrens 1992: *Alt om Håndarbeid. Strikkebok. Grunnkurs med enkle og lettstrikkede modeller*. Oversatt fra tysk. 154s. Schibsted, Oslo. (I Bibsys står det 1983)

Hjemmets forlag 1918: *Damernes Haandbok. Uundværlig raadgiver for damer i alle samfundslag*. 285s. Kristiania.

Jeffs, Angela 1979: *Skapende hender. Brukskunst, forming, hobby*. Teknologiens Forlag, 428s. Oslo.

Johannesen, Amalie 1892: *Lærebog i mønstertegning og søm av guttedragter. Udarbeidet efter propotionsmetoden for skole og hjem*. 57 s, Kristiania.

Jonson, Gingen 1977: *Sy om og sy nytt*. Schibsted, 114 s. Oslo.

- Juul, Ingri & Ragnhild Magnussen 1996: *Strikking*. Tell forlag. 160 s. Vollen.
- Jaacks, Hanna 1988: *Alt om strikking og litt om hekling. Det moderne standardverk. Lær deg å strikke perfekt*. Oversatt fra tysk 1986. Norsk utgave ved Gro Sandvik. Ernst G. Mortensens forlag, 256s. Oslo.
- Kirkwood, Janett 1978: *Hjemmets store sy - og håndarbeidsbok Hygge med håndarbeid*. Oversatt fra engelsk, 1978. Hjemmets bokforlag. 340s, Oslo.
- Kleveland, Annemor 1950: *Annemors modeller*. Strikkekjoler for småpiker, Finn Eide, 56s. Bergen.
- Kolstad, Lise & Tone Takle 1992: *Strikk hva du vil. Mønstring, farge og form*. Cappelen, 140s.
- Kvarsnes, Ashild, Skarstein & Trætteberg 1957: *Symaskinen, vår gode venn*. Gyldendal. 62s.
- Lennartsson, Åsa 1987: *Sy barneklær av myke stoffer*. Oversatt fra svensk. Teknologiens forlag, 158s, Oslo.
- Lerche, Adèle (red) 1963: *Gyldendals Store Sy -og Håndarbeidsbok*. 336 s, Oslo.
- Lokrantz, Kerstin 1974: *Enkle klær som man kan sy selv. Mønsterdiagram og sømforklaringer til 36 plagg fra hele verden*. Oversatt fra svensk 1972. Gyldendal, 159s.
- Lokrantz, Kerstin 1980 (1977): *Korssting på klær*. Oversatt fra svensk. Schibsted, 91 s. Oslo.
- Lund, Ella 1958: *Sy selv. Alt om søm og syteknikk. Kort og greit forklart i tekst og 1000 instruktive tegninger. Sybok for de tusen norske hjem*. Norsk utgave ved Oddveig Benym. Dreyer 278s, Oslo.
- Lund, Ella 196?: *Den store syboken - sy til Dem selv og Deres barn*. Bearbejdet av overlærer ved Statens kvinnelige industriskole, Mildrid Ree. Dovre Mønster, 247s. Oslo.
- Lunde, Dagmar 1955 : *Vi syr selv. Dame og barneklær*. Forlagt av Johan Grundt Tanum, 161s, Oslo.

Magnuson, Ragnhild & Tønneberg, Eli 1992: *Strikkegleder. Kreativ maskin-strikk*. Utgitt med hjelp av Kunst- og Håndverkskolen. Tell forlag, 152 s. Oslo

Maurstad, Mari & Anne-Kristi Espenes 1999: *Rett på vrangen. Strikkebok for store og små*. Landbruksforlaget 55s.

Mørk, Rikke 1990 (1980): *Lappeteknikk, spreke og frodige mønstre*. Oversatt fra dansk. Cappelen, 94s.

Norsk Ukeblad 195?: *Håndarbeidsbok 1b*. Mangler utgivelsesår, antagelig begynnelsen av 1950-tallet

Norsk ukeblad 196?: *Håndarbeidsbok, nye ideer, morsomme mønstre, vakre motiver. nr. 3*. Mangler årstall etter 1959, trolig begynnelsen av 1960-årene.

Rosing, Marie 1880: *Haandarbeid som skolefag, veiledning for lærerinder*. P. T. Malings forlag, 86s, Kristiania.

Ruebel, Ines 1980: *Klipp og sy, søm til nytte og glede*. Oversatt fra tysk. En nyttebok fra Teknologiens forlag, Oslo, 269s. Utgitt første gang i 1968 i Tyskland.

Rugaas, Torild 1989: *Gøy med garn. Strikking og hekling. 4 H oppgåve*. Skjetten.

Rutlin, Signe mf.1964: *Den store håndarbeidsboken*. Dovre Mønster, 399s. Oslo.

Saglie, Gjertrud 1989: *Strikke - hekle - binde*. Landbruksforlaget. 112 s.

Sandaas, Synnøve 194?: *Babyboken - utstyr for de minste*. Oslo. 24s. (Obs. denne er utgitt av Helene Engelstad ifølge Bibsys,)

Schreiner, Johanna 1911: *Til daglig bruk. Gamle og nye strikkemønstre til nyttige genstander. Til ull - og bomulds garn*. 49s, Kristiania.

Schreiner, Johanna,191?: *Strikkemønstre fra oldemors tid*. Cappelen, 68 s. (utgitt før 1924) Kristiania.

Sibbern, Annichen 1929: *Norske Strikkemønstre*, Grøndahl,63s. Ny forøket utgave utgitt 1933.

Smedal, Synnøve 196?: *Vi syr*. Oversatt fra Svensk. Senere utgitt 1960 og 1976, Ernst G. Mortensens forlag, 61s. Oslo.

Smedal, Synnøve 1977: *Strikking. Teknikker og modeller*. Cappelen Håndbøker, 102s. Oslo.

Smedal, Synnøve 1978: *Det Bestes store sybok*. Det beste, 516 s. Oslo.

Smedal, Synnøve 1981: *Mitt lille håndarbeidsbibliotek. Hekling*. Oversatt fra engelsk. Gyldendal, 95 s. Oslo.

Snarud, Liv 1996: *Strikk meg et eventyr. Strikkeoppskrifter for hele familien*. Boksenteret forlag, 80 s. Oslo

Stil 1950: *Stil syboken*, Cappelen 66 s. Oslo.

Greenes forlag 1945: *Strikkebok for barneklær alle aldre*. E. Greenes forlag, 88s. Oslo 1945.

Sutter, Jasmin 1993: *Hekling, lett å lage. 50 utsøkte gaveideer og ting til hjemmet*. Oversatt fra engelsk. Teknologiens forlag, 96s.

Svennås, Elsie 1979: *Quilting. Applikere-lappeteknikk*. Cappelen, Stavanger.

Ulrich von Arenstorff 1978: *Klassisk strikk*. Hjemmets bokforlag, 16 s.

Universitetsforlaget 1982: *Sy nytt- sy omt*. 125 s. Oslo.

Vebel, Susanne 1984: *Utkledningsboka*, karnevaldrakter du kan sy selv. Oversatt fra dansk samme år, Cappelen, 77 s.

Wahl, Villa Thrap 1932: *Flittige små hender - en julebok for hele året. En samling lette småmønstre, tegninger, oppskrifter og idéer med greie beskrivelser til*. Some og Co's forlag, 100s. Oslo.

Winka, Gunnel 1975 (1972): *Lær å sy klær*. Oversatt fra svensk (Klädsömnad). Landbruksforlaget 129 s. Oslo.

Aakerman, Grete Becher mf. 1982: *Klær*. Gyldendal, 115s. Oslo

